

84(2=632.1/6
K599

ЛАЗАРЬ КОКЫШЕВ

ТУБА

223575-

1120K

ОБЯЗАТЕЛЬСТВО

Юкту алтай кижі
алдамыші кей Тубанын
ачымчылу да,
капкымчылу да,
ат-нерелү де
јүрүми керегинде
јирме төрт јангарлу
туујы

Лазарь
Кокышев

ТУБА
/п о э м а/

Жангырта жазайла,
экинчи катап чыгарганы

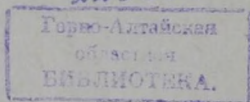
Алтайдын бичиктер чыгарар
издательствозынын Туулу
Алтайдагы бөлүгү ° 1974

84(а)=632.1/6-5

К.599

Игнат Ортонуловтын
журуктары

223575 ✓

К 0743 — 024 90 — 74
М138 (03) 74

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного
издательства 1974 г.

Б-КАВ-Т-и2

БАШТАПКЫ ЈАНГАР

РОССИЯДА

Россияда реакция.
Владимир Ленин Парижте:
Јаңы партия, редакция...
Революционный иште.

Калыктарды бийлеген
Каан эмдиге ширеде.
Большевиктер — Сибирьде,
Петропавловский шибееде...

Бастыра орсоннын оозында —
Политический сомок.
Россиянын төжинде —
Полицейский сопок.

Караңгуй Россияда —
Кызарып күйген жалбыш.
Кара албаты түймеген —
Имение сайын ыш.

Бойларынын журтыла
Помещиктер күйгилейт.
Калжуурган жонды адарга
Карательдер келгилейт.

Je Россиянын өчи
Jүрегине тўнгей ле батпас!
Помещиктердин jөөжөзин
Поручик корып албас.

Tўймеген крестьянство
Tўби jок карануй.
Ондонып болбос ологго
Ончо jолдор — туй.

Tўймеген крестьянство
Tўнгей ле жангы албас.
Уездинен ырада
Ол качан да барбас!

Kөпөгөш көстү Русь учун
Kөп уулдары жыгылган.
Kолдорын кынжыладып,
Kолымада жылыган...

Уулдарыннын сөөгине
Булудынгла кар сейе...
Бу кинчектү jүрүмнен
Буурайган Расея!

Инвалид империя
Ичинен бери jайраган.
«Инородец»¹ Тубанын
Ийнинен тайанган.

¹ Инородец — каан жангы тушта орус эмес кижинин чоло ады.

Карыкпа, Россия...
Большевиктер сергек.
Өч аларга сеге —
Өскө жолдор керек.

«Правда» газет, менде —
Ильичтин берген сыйы.
Ижемжи жаңыс сенде,
Ишмекчи Россия.

Карыкпа, Россия,
Каныгып, тижин тиште!
Владимир Ильич Парижде —
Революционный иште.

ЭКИНЧИ JAHAP

ПЕТЕPБУPГТА

Мрамор јусту оргоолор
Невадан бери агарат.
Официальный бұдұштұ
Таш јүректұ Петроград.

Музыказы тергулган
Мун отторлу зал.
Кыштын тўнин кыскарткан
Кышкы Оргоодо бал.

Княгинялар, дамалар,
Министрлер, барондор...
Аксельбантту «геройлор»,
Алтын-мөнгүн погондор.

Эскизи јеткен каандыктын
«Эн ле бийик эрлери»,
Европага бажырган
Россиянын бийлери,

Төрт талага жетире
Империязы жайылган...
Помещиктер ортодо
Баштапкызы — каан.

Кабинетный жерлерден
Каанга жөөжө ээжил жат.
Ак мраморлу залдарда
Алтын акча төгүл жат.

Ак перчаткалар, алтын,
Бриллианттар элбендейт.
Адазы бай кыстарла
Адъютанттар бийелейт.

Графиндерлү столдорго
Графтар көзөр салгылайт.
Имениелерин ойнодып,
Лакейлерин саткылайт.

Таш жүректү Петроград
Таң атканча бийеде.
Аксельбантту паразит —
Албатынын белинде.

Кара албаты бу түнде
Карлу, бийттү окопто...
«Каан, империя учун!» — деп,
Калактап өлөт октонг.

Олордын торо оозында —
Офицерский жүдрук.
Кызу октонг жыгылат,
Кызыл канла түкүрүп.

Кап-карангуй Питерде
Кар айланат быргалып.

Калангы бу бийлердин
Калганчы ла ыргалы!

Ишмекчи Питер тўниле
Ильичтин ижин кычырат...
Тарыдый Россияны
Тартыжуга кычырат!

ҮЧИНЧИ JAHAP

УЛАЛУДА

Камчы сынду кан Алтай —
Кабинеттин јери.
Каанның ичкен курсагы —
Кара јонның тери.

Тобырагы чөйилген
Томский губерния.
Јерин шиндег ксрзөн —
Једеген империя.

Чын-төгүнин ылгайтан
Чиновниктери укаалу.
Улустары каланы
Уездный јурт Улалу.

Шанын согуп, бажырган
Россияның эдегин.
Инородецке азраткан
Империяның јүдегин.

Калбазын јип, түреген
Калактаган Улалу.
Эзирик чинсвниги —
Эн баштапкы јамылу.

Кобдодон¹ бери садышкан
Којойымдар мында көп.
Эки этаж туралу
Эн ле байы — Тобоков.

Торо јонды тоногон
Торко тонду Тобоков.
Торбок садып байыйла,
Токтоорын билбес Тобоков.

Россияны кёөркийди!
Романов деп каанду.
Торологон алтайлар
Тобоковтон камаанду.

Тобоковтын садузын
Томскийде де билгендер.
Орус кааннын адынан
Орден² ого бергендер.

Улалунын ичинде
«Укаалу» кижии јангыс ол:
Бий улустын алдына
Билер де бслзонг, јабыс бол.

Улалунын шаңдары
Узак-узак јангырайт.
Јангы каан турган деп,
Јаткан јонго јарлайт.

¹ Кобдо — Монголиядагы город.

² Орден — кааннын башкарузы Тобоковты «Анна на шее» деп орденле кайралдаган.

Кирелү журт Улаһу,
Кир-балкажын ағыстыр.
Оромдоры булгалык —
Ортозында монастырь.

Кажы ла алтам бажында
Кабак саткан «сыралап».
Лок то болзо, ичинип,
Лон журтаптыр шыралап...

Туйуктарды өдөтөн
Туба — мениң геройым...
Бастыра жүрген жүрүмин
Бажалык сайын көрөйин.

ТӨРТИНЧИ ЈАҢАР

ТУБА БАЗАРДА

Ээрлери чыкырап,
Тендоры кылырап,
Тубалар түжет
Күскиде тайгадан.
Кере түжине
Базарда калырап,
Кузук садып, —
Јаан јыргалда.
Омок то болзо,
Олор ончозы
Којойымдарга төлүлү...
Јайзанг сакыйт
Олордын тапканын,
Је ондый да болзо,
Олор күндүлү.
Абразынын алдына
Конгылап алаа,
Таннанг ала

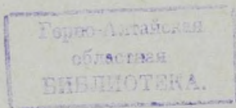
Табышту садыжат!
«Кудайдың берген
Баштапкы ажын
Амзагар!» — деп,
Күндүлү айдыжат.
Оройтып калган
Кезик тубалар
Кыйын-тейин
Мендештү келгилейт.
Алаатып билбес
Акту тубалар
Арыган аттарын
Түрген чечкилейт.
Базардың эски
Чедени улусты
Чырмайып тудуп,
Чыдашпай тызырайт.
Арбуз... Кузук...
Эзирик кыйгылар...
Чурана ойноп,
Сопоктор жызырайт.
Кайда да шилден
Бөк чачылат,
Кажык ойнсп,
Улустар маргыжат...
Чочконын балазы
Оптолып чынгырат,
Байлардың койлоры
Багырып, магражат.
Чаганага, салкынга
Көрмөстий карарган
Сары Туба
Улустың учында.
«Токтонок тсодон

Артпас» дегендй,
Кузук сэдат —
Сыр кыйгыда.

Эки өдүги майчыкту,
Je түлкү бөрүк житкеде.
Jаргак тоны табышту,
Je эки колы мыкында.
Уурчылар самтар Тубаны
Кетежил, jaан санаада:
Акчалу күрен тас баштык —
Канайдарын — койнында.
Карануй jaар кычырзан,
Канайдарын — ол барбас.
Коркыдып та айрызан,
Ол неден де аяабас.
Эки өдүги майчыкту,
Je түлкү бөрүк житкеде.
Jаргак тоны табышту,
Je эки колы — мыкында!

Иштеп алган акчазын
Энгирде чотоп баштады.
Укту байдын төлүзин
Сол jaны jaар таштады.
Кожойымнын акчазын
Он jaны jaар таштады.
Анда кам... jайзан... беш балазы...
Тоолоп болбой,
Туба булгалды.
Улей-үлей келерде,

223575.
Бойы чек куру калды.
Онон ончозына түкүреле,
«Сыралапка» кире конды.
Жаңыс катап ичер деп,
Жайзанның акказын кодорды.
Камга беретен акчала
Капуста жиир деп бододы.
А чындап та, бир катап
Аракы ичсе, не болор?
Жайзан Табы, којойым
Тубадан олор эм тойор...

БЕЖИНЧИ ЈАНАР.

ТУБА СЫРАЛАПТА

Мында сыра. Солундар.
Мында кажызы ла — каан.
Кузугын саткан тубалар
Аракыдап јат — табыш јаан.
Соокко тонгон Тубага
Кем де сыра туттурды.
Каткы-кожон ажыра
Төрдөң кем де кыйгырды:
—Аланзып, күлүк, сананба,
Тышкары соок, тышкары јут.
Најылардан уйалба,
Ич сыраны, түрген тут!..
Кей Тубаның кејири
Кенейте изип, кычыды.
Койнындагы баштыгын
Кодорып, столго таштады:
— Кижі алтын — акча чаазын,
Эй,
Јоктуга јол беригер!

Алдамыш Туба акчазын
Кысканбай јат — ичигер!
Акча јок деп сананба —
Тобого көп тайгада.
Ўйин санап, кунукпа,
Келиндер көп базарда!
Улалунун балкажы
Ылтармыштан өдөр бо?
Кей Тубанын балазы
Торолоштон өлөр бө?
Эликтин мойнын не кезер?
Эки кырлу ок кезер.
Эрдин мойнын кем кезер?
Эрик јокто јан кезер.
База ичелик... Јайканба.
Мен акчама ээ бойым.
Өдүгим көрүп кайкаба,
Уйалбай ич, мен којойым!
Камга акча не керек?
Кара торбок бар эмей...
Эйим, эйим, эй-эйим,
Тас баштыгым бар эмей!..
Бистер де јайзан, бис те бай —
Бистер де јыргап билерис.
Јыргап-јыргап ол албай,
Јылыып калган эмейис...
Мында јайым сыралап,
Мында кажызы ла — каан.
Канчазын јүрер сыралап?
Ич, кунукпай, кайракан!
Бистин јүрген јүрүмис
Бир акчага турар ба?
Калактаган ўнисти
Каан, кудай угар ба?

Кижиге алтын — акча чаазын,
Локтуга јол беригер!
Алдамыш Туба акчазын
Кысканбай јат — ичигер!..

Ой, Улалу, Улалу,
Эбире Туба төлүлү,
Түн карангуй, јанмырлу.
Канайдар?
Баштык куру..
Баштан бийик төлүлү,
Тубадан акча баалу.
Ой, Улалу, Улалу,
Јаңын кату, сен улу..
...Төлүзи үчүн Тубаны
Сугуп салган түрмеге.
Јаңга Туба түкүрет
Решетканы өткүрө.
Јамылулар бек јангу —
Алгас Туба түрмеде.
Түн карангуй, јанмырлу,
Үч каруулчык эжикте!
Ой, Улалу, Улалу,
Айдып бер —
Кем бурулу?

АЛТЫНЧЫ ЈАНГАР

ТУРМЕ

Түрме...
Оңдөйгөн онын кебери
Карарып калган турат,
Тымык... Тымык...
Тымыкты
Унчукпас түрме
Каруулдайт.
Уйкузы калын
Улалу унчукпайт,
Сирейе каткан
Каруулчык унчукпайт.
Ээчижип алган
Кабактар¹ унчукпайт,
Ончозы тымык —
Не де угулбайт.
Чубашкан туралар
Түрменин алдында

¹ Кабактар — аракы саткан туралар.

Тербезен ошкош
Лантыйган тургулайт.
Ларганаттар чирик
Стенелер ўстиле
Лабуга согулып,
Талырап учкулайт.
Карарган тўрменин
Ары жанынан
Кармаданып, жүк ле
Ай чыгат...
Карыкчыл тўрме
Изўге терлеп,
Көлөткөзин таштап,
Улалуны бўркейт.
Изў тўнге
Чирик туралар
Тумчаланып калгандый,
Табыш угулбайт.
Качан да ойгонбос
Эбире тайгалар
Серўўн салкынды
Бери божотпойт.
Тўн изў!..
Суузаган теректер
Эски чирик
Чеденге јөлөнөт.
Межиктий тапчы
Караңуй оромдо
Кенейте эзирик
Кыйгы чөйилет.
Караңуйдан чыккан
Улустын «сўнези»
Суузынын ичерге
Кабакка киргилейт.

Кетежип жүрген
Уурчылар кебери
Көлөткө болуп,
Оромдо элбендейт...
Кабактын эжиги
Кайра ташталат,
Алтай ла орус
Мында бадышпайт.
Салымын сананып,
Сыразын омор
Јаш јогынан
Ичпей тургулайт.
Каруулчык сыгырты,
Курч бычактый,
Түнди кезип,
Түрмени ойгозот.
Ойгонып келген
Јеек түрменин
Опо оозы
Кыјырап ачылат.
Бүдүн кижини
Ажырып ийеле,
Оозы кыјырап,
Ойто јабылат.
Јуткан улустын
Сөөктөрүн быкырым,
Јемидин сакып,
Катап ла уйуктайт.
Ончозы јоголып,
Катап ла тымыйт.
Ончозы тымык.
Не де угулбайт.
Тымык... Тымык...
Бу тымыкты

Унчукпас түрме
Каруулдайт...
Ончозы туйук —
Канай та санан!
Узун санаанды
Канайып та күрме.
Паспаулдаг ала
Питерге јетире
Бастыра Россия —
Түрме...

ЈЕТИНЧИ ЈАНГАР

ТУБА ТҮРМЕДЕ

Алдамыш Туба түрмеде
Амырап јат сегис ай.
Мында калаш, суу ла чай...
Не кунугар, јатпай?
Каталажка кааза айылдан,
Канайтса да, чек јылу.
Кайракан Туба нарада
Уйуктап јат макалу.
Эртен тура турганда,
Эмеш суп экелгилейт.
Караңуй кирип келгенде,
Калашту суу бергилейт.
Јажында јазап калашты
Јаңыс мында амзады.
«Јамылулар да сүрзин,
Јададым...» — деп сананды.
Түрменин јелмер бушлады
Түлебези макалу.
Сыңар эки башмагы

Сан башка жылу!
Түреңи кей Тубаның
Түрмеден чыгар күүни жок.
Којойымнын төлүзин
Эмдиге төлөөр күүни жок.
Жыдыган майчык өдүгин
Ырта тееп, таштады.
Жайымга вообще түкүрип,
Жаңы жүрүм баштады.
Көзнөктө — решетка.
Көрөргө тен жаражын!
Жадатан койка, стол, көнөк...
Жадарга тен жакшызын.
Тунганча ла уйукта,
Тубаны кем де уялтпас.
Ичкен-жиген кийинде
«Ишке чык» — деп,
Кем де айтпас.
Женилдензе, көнөкти
Дежурныйлар төгөр.
Эжиктеги тежиктен
«Су-кадык па?» деп көрөр.
Ару кейле тынзын деп,
Алты часта апарар.
Каанның кайран түрмезин
Кандый жакшы деп айдар.

* * *

Улалуга күүк этти,
Узун түндөр ырады.
Күндөр ээчий күн өтти,
Күлүк Туба кунукты.
Элбек, жайым тайгалар
Эске кирди кенейте.

Энирлер сайын кожондоп,
Эрикти Туба түрмеде.
Түрген ару суулардын
Кожоңы ыраак угулат.
Кожо андаган уулдардын
Комузы оны кычырат.
Уйуктаарга жатканда,
Ўстинде мөштөр шуулажат.
Тымык, жылу одуда
Кайчынын ўни угулат.
Топшуурдын койу кожонгын
Чибилер тыгдап, ўргўлейт.
Тайганын калын туманы
Амыраарга түшкўлейт.
Тенгериде жылдыстар,
Тийин чилеп, учкулайт.
Тобоголу мөштөри
Торт кунугып тургулайт.
Тымык-тымык тайгага
Өнгөлөп уйку келет.
Өчўп бараткан одуга
Унчукпас кайчы келет.
Өчўп бараткан одуга
Арыган кайчы једет...
Торолоп калган Тубага
Торсокту колын берет.
Јүрўми кату кайчынын
Јўреги элбек — тайгадый.
Кўўлеген омок сөзинин
Шўўлтези бийик — жылдыстый.
Јолдоры көп кожончы
Јоктулардын алдында.
Кожончынын бу јолы
Кўч те болзо — јайымда!

Кўнўн сайын кунугып,
Кўлўк Туба кожондойт,
Телекўй каруу јандырбайт,
Тенкейген тўрме унчукпайт.
Јок! Тўрмеде кунукчыл.
Јайым — јаңыс тўжинде.
Темир тўрме, каан ла јан
Телекейдин тўжинде...

СЕГИЗИНЧИ ЈАНГАР

ТУБА ЈАЙЫМДА

Түрменин срогы божоды,
Түрени Туба каткыда.
Түлкү бөрүк житкеде,
Өдүги жок — жайымда.
Кошойымнын төлүзин
Колына берер акча жок.
Жолу узак тайгага
Жойу барар арга жок.
Узун күнгө баскындап,
Улалуны кериди.
Уй кабырар шүүлтеден
Учында Туба чөккөди.
Туйуксынып турала,
Туба туруп сананды.
Коркыбас кебин тартынып,
Кошойымга бурылды.
Колыла ичин сыйманып,
Кошойым үйде отурды.
Мылчага кирген болбайсын,

Мылчып калган болтыры.
Тубадан күрүм жескинип,
Тура жеңил жүгүрди.
Шайказына жеделе,
Шайт этире түкүрди.
«Бурузын» Туба алынып,
Муруныла кей тынбайт.
Кудага келген кижидий,
Којойымнан көс албайт.
Толуктагы кудайга
Тонкойоло бажырды.
Којойымнын чодына
Кол саларга жайнады:
«Төгөрөкting кузугын
Түгезе экелип берерим,
Үйеликting киштерин
Үйинге сыйга берерим...»
Којойымнын үйине
Каранынан имдеди.
Тайгага катап чыгарга
Тары сурап, иженди.
Колы капкыр којойым
Колын жагып, арбанат.
Чодын алган бсйынча
Чотылдадып, карганат.
— Төлүлеринг кайда? — деп,
Тубанын жүзине карайт.
— Чоргозы жок чөйгөн сен,
Чорт паршивый! — деп каргайт.
— Түрмеге сугуп, тагманы
Түредерим сени, ийт!
Жастыра не бажырдын,
Большевик бслорын ба? — дейт.
Алдамыш Туба санаада,

Айдар оның сөзи жок.
«Большевик» деген кандый сөс?
Учурын билер арга жок.
Ийт, көрмөс тө деп айтсын,
Инородец те дезин.
Је бош кайкаткан жаңы сөс —
«Большеви́ги» неме́зи?
Улалуда табыш көп,
Учуры оның незинде?
Кызылдар, ақтар кыйышта,
Чын олардың кемзинде?
Кайнап јаткан албаты,
Кажызынан угарын?
Тайгага катап чыгарга
Тарыны кемненг аларын?
Кожо аңдаган оруска
Конорго Туба бурылды.
Тоозы жок оның балдарын
Тоолоп болбей, кайкады.
Түрмеден тапкан калажын
Түгезе Туба үледі.
Најызының ажынан
Амзап, Туба сурады:
— Учуры јаан табыш бар,
Уксаң, најым Иванак,
Улалуда улустың
Нези кызыл, нези .ак?
— Түрменин калажын јигенчег,
Түймеен болгон, карындаш.
Политика кубулган —
Большевиктер эмди баш.
Калык-јондор түймеген,
Каан ширееден јыгылган.
Ончо јондор эм түңей:

Озогы јан јыль йган.
Түлкүдий байга, абыска
Түкүрип ий, карындаш.
Којойымга табарзам,
Коркыбай кожо арадаш.
Тайгага андап баратан
Тарыны мен берерим.
Бойыма база керектү...
Не керектү? Билеринг.
Эки најы отурып,
Эрмек сөзин угушты.
Эзенде келер кўскиде
Экү андаарга јөптөшти.
Калангы Тубанын бажында
Калбадан өскө неме бар?
Арасейдинг керегин
Аайлап болбос, канайдар.
Эзендежип алала,
Эки эдегин кыстанды.
Сыралаптын јанынан
Сыр кожонло атанды.
Анча-мынча барала,
Аланзып, Туба токтоды.
Айлына омок келерге,
Айланып ойто бурылды.
«База бирди ичеле,
Базадым...»! — деп сананды.
Сыраңай түрген јанарга,
Сыралапка бурылды...
Шыралаган шыраны
Сананбаган эр бар ба?
Шыркыраган сыраны
Көндүрө өткөн эр бар ба?
Јес акчаны чач берзенг,

Јенгиле берер јүрүминг...
Сүзүштирип ич ийзен,
Сүгүне берер жүрегин.
Каанның жагын мактаган
Кабакчыда¹ не болзын:
Карманында акчангы
Кактап алар ончсзын.
Кабакчынын јөбиле:
«Канынгы кабакла изит» —
Јөптөп јонды тоногон
Јөргөмөштиј паразит.

¹ Кабакчы — кабак саткан туранын ээзи.

ТОГУЗЫНЧЫ ЈАҢАР

ТУБА ЛА ПРИСТАВ

Сыралаптын ичинде
Сыр бийеде улустар.
Сыралу бочко јанында
Сыксылышкан монгустар.
Ийдишкенле ийдижип,
Ичкери Туба јүткүди.
Сыкык көстү келинге
— Сыра бер... — деп имдеди.
— Очереди јок! — дежип,
Ончозы түймеп, кыйгырды.
Пристав болгон күлүкти
Бир үндежип, кычырды.
Погондоры јалтырап,
Полицейский көрүнди.
Борбуй чылап, тестендеп,
Бозогодон кыйгырды:
— Өскө укту сен самтар,
Өлөрин меге, бар ары!—
Кызыл көстү јыдымар
Кыйгырып ийди: — Дикари!

Јалтанбас Туба турала,
Јаман сөслө арбанды.
Јаргак тонын суурала,
Јантык столго таштады.
Чала эзирик эр Туба
Чалчий берди, турала.
Чамчазын тегин јыртпаска,
Чачып ийди, суурала.
Сары-корон приставла
Салыжа берди, эх, Туба.
Сагалынан тудала,
Салбай турат, эр Туба!
Јудурукла ссгужып,
Јуук јерден түртүшти.
Тилдериле адыжып,
Тизезиле тебишти.
Јудуруктар кычылдап,
Јулдажа берди: ой, ой, ой!
Тептиртип алган эмеген
Тескинип турды: — Јодомой!
Сыралаптын ичинде
Сыгыт-калак тыңыды.
Сырак бутту стелдоры
Сынгылап, бого јыгылды.
— Кайран сырам! — кыйгылар
Канча јерден угулды,
Эбире турган улустар
Экилезин курчады.
Эптей-јөмөй тудала,
Эжиктен ийде салдылар.
Баатыр пристав ла Туба
Балкашка келип түштилер.
Туба јерден турала,
Тумчугын сыймап шингеди.

Јаан јааштын алдына
Јаан согуш башталды.
— Дикарь укту кижиден
Јин агар деп сананба,
Јокту киж — Тубадан
Јол алар деп бодобо!
Оскө укту албаты
Оч албас деп иженбе.
Түлтүндебе тегине —
Түкүрейин түрмене!..
Баатырлар чылап ыражып,
База катап кабышты.
Јаргак шалмар јызырап,
Тарылгалар төгүлди!..
Полицейдин тумчугы
Помидордый кып-кызыл.
Эр Тубанын арказы
Ээн аркадый көк-јажыл.
Балкашка сынгар өдүги
Бадалып калган — табылбас.
Тере штаннын алгагы
Тенеридий — көк аяс!..
Өдүктин чуузы сүүртелип,
Өлгөнчө Туба согужат.
Чачактары јайылып,
Чак чыкканча туружат.
Тестек пристав тескинип,
Тегелеерге умзанат.
Је ылтармышка илинип,
Ыкчап, јерге јыгылат.
Јерге јеткен үлдүзи
Јылыыйп калган — балкашта.
Јендирткен пристав ойдыкта,
Јенүчи Туба кышкыда:

— Дикарь укту кижиден
Лин агар деп моконбо!
Јскту кижн — Тубадан
Јол алар деп бодобо!
Калганчы майчык өдүгин
Кармай алып уштыды.
Божоп калган өдүкле
Полицейди сабады.
Улдап-улдап турала,
Учында Туба арыды.
Улустар јуулып келгенче,
Улалудан ырады...

* * *

Аза берген эр Туба
Айылы-јуртын көстөди.
Јаргак штаны кылырап,
Јаландарла алтады.
Улалуда табыштын
Учурын Туба сеспеди.
Амыр айлын сананып,
Алтайына ууланды.
Туулардан коо кайындар
Тубаны утиып көргүлейт.
Тайгадан түшкен суучактар
Тубага ийде бергилейт.
Коолодо Туба кожондоп,
Кобыларла кериди.
Төрең тынып, тууларын
Токтой түжүп, ајаарды.
Көбүгн ак сууларын
Көнкөрө түжүп амзады.
Как өлөнгө керилип,

Алтайын көрүп каткырды.
Ласкы суулар кожондоп,
Лаландарла мантажат.
Сайдыстын суузы көпчийле,
Ларадынан ажынат.
Сейдыстын суузы чакпынду —
Сайламалу кечү јск.
Сайдыстын суузы табышту —
Кечер керек, арга јок.
Туйуктанып турганча,
Тубага сўме табылды.
Ларатка штанын чечеле,
Ласкы кейле тслтурды.
Ол јанында јаратты
Он көзиле кемјиди.
Оок-тобыр немезин
Оозына сугуп, тиштенди.
Ларгак штанын минеле,
Лараттан Туба калыды...
...Турган изи бар болды,
Барган изи јок болды...

ОНЫНЧЫ ЛАНГАР

ТУБА ЛА ЛАЙЗАН

«Кайыш кату, эт јымжак...»
(Кеп сөс.)

Лаан элбек јаланга
Јаткан улус јуулышты.
Лайзанды¹ сакып, албаты
Байтал сойып, кайнатты.
Тайгада улустын «кудайы» —
Табы-јайзан удады.
Тепшидеги изү эттин
Буузы кургап сооды.
Оок балдар кыйгырды,
Ончо ийттер үрүшти.
Аркадагы кобыдан
Атту улустар түшти.
Тай-боронун үстинде
Табы јайзан көрүнди.
Кара килин тонына

¹ Лайзан — 1912 жылдан бери јайзанды старшина деп адаган.

Кара албаты мўргўди.
Алты ўйелў чакыга
Адын улус буулады.
Келиндер коштой тургулап,
Кеен кожонло уткыды.
Колтукчылар согулып,
Колтуктап, оны тўжўрди.
Кееркемјилў кебиске
Келип, Табы отурды.
Јыргалга келген кижидий,
Јымжак ўндў отурды.
Кожондоп берген чўўчўйди
Колына алып, каткырды.
Тегерик јўстў кўлўкке
Тескери кўрўп, имдеди.
Темичи ўрў турала,
Темир ўнле баштады:
— Сары-Кокшо ўзўктў
Сары Туба табылган.
Јайзан-бийдинг колына
Калан бербес јанг тапкан...
Улалуга барала,
Узун кышка келбеген.
Элдин-јоннын јаанына
Эмдиге калан бербеген.
Алтайдан тапкан акчазын
Аракыдап салган деп айдыжат,
Кызылдарга кирзин деп,
Кычырулу деп табыжат...
Алдамыш кей кўлўктинг
Арка-белин ачыгар,
Тал чыбыктанг кезеле,
Талдыра ийтти сабагар!
Туруп келген Тубага

Сӧс айдарга бербеди,
Алты-јети колтукчы
Арадап, оны курчады.
Темичилер Тубаны
Тегелеп, јерге јыктылар,
Эки колын кӱлӱйле,
Эбире туруп ийдилер.
Јаргак штанын суурала,
Јалмажын сыймап ийдилер.
Тал чыбыкты јибидип,
Табыга кайа кӧрдилер.
Табы-јайзан талтайып,
Табыланып сананды.
Таңаркак байлар таңкылап,
Табыжы јок отурды.
Акказы јок Тубага
Алтан чыбык бердилер.
«Базарлап барзан, качпа» — деп,
База онды коштылар.
Јаш ӧлӧнди јастанып,
Јатпай кайтты эр Туба.
Јаланда јуулган улуска
Јакып турды эм тура:
— Тал чыбыктан јыгылзам,
Таштабагар ӱйимди,
Беш уулдарым ӧскӧнчӧ,
Бербегер ийтке уйымды!..
Јетен чыбыктан ӧлбӧзӧм,
Јерден ӧрӧ турарым.
Бий кӱлӱкке удура
Бир сӱмени табарым.
Тал чыбыктан талбазам,
Табыга кул болбозым,
Јерден ойто турарым,

Јегингенг сени тударым!
О-ый!..
Јаш-Турага једеле,
Јамылуга айдарым.
Јеерен уйым береле,
Јеек тагманы базарым!..
Тилин туура тиштенип,
Тизезиле тебинди.
Темичининг чыбыгын
Төгериден сакиды.
Течпек кара темичи
Төрлегенче сабады.
Көңкөрө јаткан Тубадан
Көп калакты укпады.
Темичининг колынан
Темир болуп калгандый.
Корон тиштү чыбыктан
Корголјын болуп калгандый!
Јетен чыбык божоды,
Јерден турды эр Туба.
Табы јайзанг кезедет:
— Акынды эм ундыба...
Јаан јайзангнын алдына
Јалынып јада түшпеди.
Аргазы јокто чыдашпай,
Ары көрүп чүштеди.
Тере штанын тудала,
Тескери көрүп кийинди,
Јаргак тонын алала,
Јанында улуска түкүрди.
Колтукчынын кангазын
Кодоро тепти осзынан,
Јалмаш-белин тудунып,
Јаба басты јайзанга.

Темичини тебеле,
Тескери келип отурды.
Табыга жетпей жүреле,
Таралып, жерге жыгылды.
Нени аларын — не де жок,
Тубага нени айдарын?
Туда берзе — тумчук жок,
Тубадан нени аларын!!

ОН БИРИНЧИ ЈАНГАР

ТУБА ЛА КАМ

Ай-карадан алдырбас
Алдамыш Туба жыгылды.
Ары-бери бурылбас
Алты конок оорыды.
Кайран ўйи калактап,
Кам бедиреп жүгүрди,
Кей Тубаны көрөргө,
Келер кижичыкпады.
Сары Туба санаа жок,
Сала берзе, не бслор?
Алдамыш Туба жыгылза,
Айыл-јуртла не болор?
Айры-тейри калактап,
Айылдарды кериди.
Калтырууш камга жалынып,
Калактап-сыктап сурады:
— Калак-кокый, өрөкөн,
Карап келип көрзөгөр!
Билинбес јаткан кижиге
Бир болушты берзегер.

Калтырууш кам кўлине
Шыйт этире тўкўрди.
Суйук саалын сыйманып,
Сурагына унчукты:
— Тўбектў танма тирўде
Тўнгўрима чўштеген...
Эзирик тушта јўреле,
Эжигиме тўкўрген.
— Калак-кокый, ёрўкўн,
Канайдайын мен, кудай?
Канай-канай јазылза,
Кара койыс бар эмей.
Ачынган кам арбанып,
Адын ээртеп, шыйдынды.
Туйуксынып јўреле,
Тубаны јазарга атанды.
Айылдаш јаткан улустар
Айылга кирип јуулышты.
Калтырууш кам шыманып,
Тўнгўрин отко изитти.
Јаан узак болбоды,
Јарык отты ёчўрди.
Тубанын эткен кинчегин
Тура тўжўп тоолоды.
Айры-тейри кыйгырып,
Алыс јерге атанды,
Бууланган маңагы шылырап,
Бу Алтайдан ырады.
Кўрмўстўрин сўрўжип,
Кўнўктўргў согулды.
Турунга келип базала,
Тубаны јыга тўжўнди.
Кыјырантып јаткан Тубанын
Кыртыжы тудуп, кайнады.

Отто јаткан турунды
Онтоп-сыктап тудунды.
Опту камнын јалмажын
Оодо сокты турунла.
Чыйрак майчык јодозын
Сый согорго јастады.
Көөрөгөн кам калактап:
— Көрмөстөр кату... — деди.
Јалмажын ого көргүзип:
— Јабага сой — деп мендеди. —
Јалмажымда шырка учун
Јангыс койло төлөөрин.
Јаан камды укпазан,
Јаман өлүмле өлөрин...
Төжөктө Туба ондонып,
Төжин ачып, онтоды.
Тескинген камга бурылып,
Тескери көрүп унчукты:
— Торбок чылап тонжылап,
Тобырагың силкибе.
Манјагыңа илинип,
Маалкадып, меге иженбе.
Тегин јерге тескинбе —
Тенериге јетпезин,
Түнүринге бийелеп,
Түңей ле неме албазың...
Калтырууш кам айланып,
Казанга келип ссгулды.
Тубаның айткан эрмегин
Тургуза ла ондоды.
Камдаачы болуп Тубаны
Канайып айтпай туру деер.
Ооруга күйген Тубаның
Онып калган јүзи — тер.

Туба деген күлүктөн
Тус та албазын ондоody.
— Кей Тубанын сүнези
Келбеске туру... — деп айтты. —
Кудайы жок Тубанын
Кургайтаны бу туру.
Ырызы жаман тагманын
Ырайтаны бу туру..
Кыскарган болзо, тагманын
Кызыл тыны кыйылзын,
Эр жажына ол жерде
Эрлик оны кыйназын!
Алтан жүзүн айткылап,
Айлына кам менгедди.
Кереестенип, улуска:
— Келбезим!—деп чертенди.
Өлөң-чөплө эмденип,
Өлбөй Туба ондолды.
Өчөшкөн чылап, төжөктөн
Өрө туруп, жазылды.
Алыс жердин эрлиги
Алдамыш Тубаны албады.
Кудайы жок Тубанын
Кургап өлөри жок болды..
Кыйын жаткан Тубанын
Кызарып агар каны жок.
Кыстаткан эр Тубанын
Кыйылып өлөр тыны жок!..

ОН ЭКИНЧИ ЈАҢАР

ТУБА ЛА АБЫС

— Канчазын мынай јадар? — деп,
Каныгып, Туба айдынды.
Креске тўшсе кайдар деп,
Туйкайынан сананды.
Камнын јангы јокту деп,
Калашту јанг бедреди.
Креске мен тўжедим деп,
Улалу дөөн тергенди.
Креске тўшкен алтайлар
Огородту јуртап јат.
Керик те болзо, абыстанг
Кеден-садан алып јат.
Төрдө јайган туулакта
Беш балазы јадыры.
Тура баскан бойынча
Туба үйине јарлады:
— Сууга сугуп, крес берер,
Сууга тўшпеен эмезим.
Неменинг аайын сананып,

Нени айдарын, энези?
Бабачак үйи аланзып,
Бажында чачын сыйманат.
Бастыразын шүүнеле,
— Баргайын ла.. — деп айдат.
Яннын башка жан келзен,
Латкан улус не дежер?
Серкпе жанду бол калзан,
Сеге орус ат берер...
— Көчүп жүрген азыйда
Көчөйлөрдү де бодозон:
Орус та атту бол калза,
Огородту — ондозон...
Чочколорын азырап,
Чокунуп та отурзын.
Көчөзи, эди толтыра
Көчөөвке кем турзын.
Калба курсак тск эмес,
Калаш жиир деп мактанды.
Кулагы укпас абыска
Кул болорго атанды.
Улалунун абызы
Узун кара чекпендү.
Кирпич тура эбире
Кижн өтпөс чедендү.
Кулугур абыска жүрүмин
Куучындап берерге мендейт.
— Кудайы жок жүрерге
Кунукчылду неме — дейт.
Тубанын сөзин угала,
Тургуза абыс жөксинет.
Кудайы жок Тубаны,
Куча чылап, жединет.
Тургуза ла серкпеде

Тубаны крестеп ийдилер.
Кедерләп качпазын деп,
Кеден чамча бердилер.
Чала крестенип, Туба
Чачакту бажын јайкайт:
— Орустардың кудайы
Ой, кароший! — деп мактайт.
Алтай эрди крестеген
Абыстың үни јобош.
Кулур сурап ийгенин
Кулугур укпады ошкош.
Дъякон дезе абыска
Јаан бичик экелди.
Тубага ат бедиреп,
Тумчугы бош терледи.
Саргарып калган бичиктен
Сабарыла бедирейт.
Саламат¹ јиген болбайсын,
Сагалына кегирет.
— Кудайдың санаазына
Келиштире јүр — деди.
Сагалын сыймап, Тубага
Сан ла башка ат берди:
— Алтай адын ундып кой,
Амвросий бол — дештилер.
Јаргак штаын чечкилеп,
Јаңы шалмар бердилер.
Кудайлардың јүрүмин
Куучындап берди кыскарта.
Иконалар алдында
Свечин күйет кызарта.
Туба курсак јибеген —

¹ Саламат — сарјулу сүтке кайнаткан кулур.

Туйлап турат ач карды.
Абыс мўргўп алала,
Азыраарга апарды.
— Камга бўдер сен болзон,
Калаш бербезим — дейт. —
Христиан кижн јажына
Христостын кулы — дейт.
Бозогозынан божотпой,
Борщту аяк туттурды.
Бажырып онон алала:
— Барып иштен — деп турды.
Калбагын јалап ийеле,
Карамтыгып, Туба эстеди.
Кичеемкейин кўргўзип,
Киндиктен баштап крестенди.
— Монастырьга одын тарт,
Мойнобо — дейт протоиерей.
Оозын крестеп, абыска
Отура тўшти јергелей.
От алыжар кабакты
Огурчын јокко ичкилейт.
— Инородец кижиге
Иштенер керек — дешкилейт. —
— Кичеенип иштенер болзон,
Кинчегин астаар — дештилер. —
Монастырьга јетир — деп,
Монашка ксжуп бердилер.
Чанактап койгон сары бее
Чатылдада кар тебет.
Монашкага одоштой
Монус Туба кедейет.
Саламга тсйгон сары бее
Сайгаладып барадат.
Борщко тойгон эр Туба

Бойдон болуп жарјандайт.
Мойнын-јүзин оронгон
Монашкала берижет.
Кудай јангын электеп,
Кууды кирип, сертежет.

— Кудай вообще бар ба? — деп,
Куртап, көзиле имдейт. —
Курсак-тамак бар болзо,
Кудай кайда барзын — дейт.
— Сатананын бойы! — деп,
Саарнап турат монашка.
Сатана Туба каткыда,
Сары беези манташта.
Мойнын кезип ийгендий,
Монашка көөркий багырат:
— Алыс јердин элчизи,
Амвросий, тур! — деп јакарат.
Улалу јаар баштанып,
Улай-улай крестенет.
— Агару кудай болуш! — деп,
Айдынып, кереестенет.
Сары бееде санаа јок,
Боожозын тудар кижии јок.
Тойу Туба кокурда —
Токтодынар күүни јок:
— Абыстын ажы бар тушта
Амвросий де болбой аа.
Санаам сего јеткенде,
Сатана да болбой аа!
Санаазы јарык эр Туба
Сары беени камчылайт.
Самын-көбүк адынын
Сакпагынан тамчылайт.
Арык сары беезине

Арыш салам — аш беди.
Аскын-тоскын Тубага
Аспак одын — иш беди?
Курсагы ла бар болзын,
Кудайга да Ёўтпей аа.
Абыстар ла бар болзын,
Аспак та агаш кеспей аа.
Сүмелү көстү кудайдын
Сүрине не бүдезин?
Сүрнүктү торо жүрүмде
Сүмелү болзон, өлбөзин.

ОН УЧИНЧИ JAҢAP

ТАЙГАДА

Алтайда кўс...
Ай алтын.
Түрген суулар — ак мөңүн.
Алтайга удабас кыш келер.
Тууларга удабас
Кар тўжер.
Айдың чичке
Јемтигин ајыктап,
Анчылар эмдештен
Чаназын јазаган.
Туба да база
Тузагын белетеп,
Тууларга көрүп,
Одузын сананган...
Алтайга удабас
Кыш келер!
Ан-куштарда
Амыр јок...
Артыктап азыкты сугарга

Артык көңдөй агаш жок.
Кажы ла көңдөй агашта
Кышкы азык толтыра.
Тайганын ажы быжыл бай,
Тийиндер тойу ыргалда.
Жамылу жалку айулар
Жадып удабас уйуктаар.
Тайганы таштап, кушкаштар
Түштүкти көстөп атанар.
Казылганнын төзінде
Күртүктер, чайлар бийелейт.
Тондок мөшти токтоктоп,
Томуртка тойу иштенет.
Бышкан өлөнning үренин
Көрүктер амзап көргүлөйт.
Алтын бүрлө уйазын
Чымалы жаап жүгүрөт.
Ончозы ток тайгада,
Кузук, жиилек талтыра.
Жаңгыс ла кайыр таштарда
Тойынбас тарал кыйгырат...
Кыш келип жат...
Кыш келип жат!..
Орой бүрлөр
Мендештү жүгүрөт.
Кыш келип жат...
Кыш келип жат!..
Тайгалар удабас
Карла бүркелер.
Түндүктөн келеткен
Түргөн салкындар,
Буурыл койлордый,
Булудын экелер.
Баштапкы кар

Уур айланып,
Чибиге, мōшкō
Келип илинер.
Шүлүзин ошкош,
Табыш жок аңчылар
Тайгага өңөлөп,
Чаналу келер.
Ыжык тондорлу
Мōштōрдин тōзинде
Ыш жайылып,
Чōрчōктōр чōйилер.
Кыш келип жат...
Кыш келип жат!..
Турналар мендеп,
Түштүкке ууланат.
Кыш келип жат...
Кыш келип жат!..
Ыраак јқлдорго
Куштар шыйдынат.
Күски түндерде
Күрен тайгада
Кажы ла агаштын
Түжи јилбүлү.
Чибилер өткүре
Коштой отурган
Айдын јүзине
Көрōргō сүүнчилү!
Оттордын чаңкыр
Көпөгōш ыштары,
Санааңды тымык
Тууларга апарар.
Бийик, јаркынду
Јылдыстар тоозына
Одууннаң барган

Чедирген кожулар.
Жадыкты жастанып,
Ымжак жегеске
Жадала, тандакты
Уткыырга макалу.
Уйелик мөштөрдүн
Озогы чөрчөгүн
Уйку өткүрө
Угарга жилбүлү!..
Эртен тура.
Тымык... Тымык...
Көлдөр жада
Ыраакта-ыраакта...
Кенейте тымык
Тууларды ойгсзып,
Аң кыйгырат
Узада... Узада...
Ыраак жерлердин
Серүүн салкыны
Ыраак жерлердин
Жыдын экелер.
Чыйрак, жеңил
Булутка минеле,
Кайып чыгарга
Жүрөгүн согулар!
Элбек канадын
Жайа тудала,
Эл аяска
Кайып чыгарың.
Эне Алтайдын
Жаражын көрөйүн,
Эрчимдү суулардын
Кожонун угарың.
Жеңил канадын

Јерге тартылар,
Јердин төжине
Келип түжерин,
Јүрегин жегилип,
Јүзинг каткырап.
Јүрүмди катап
Јангыдан билерин.
Кажы ла өлөгүниң
Јенил тыныжын
Көксинге тартынып,
Кайа көрөрин...
Кандый да жүрүмниң
Элбегин сезерин,
Тепсеткен јердин
Баазын билерин...

ОН ТӨРТИНЧИ ЈАНГАР

ТУБАНЫҢ ЈАНГАНЫ

Алтайдың үстин бүркеген
Аң чарыган аба-јыш.
Күскүдий көлдөр тонголок:
Күс те болзо, эрте кыш.
Сары Туба тайгадан
Сайгаладып түш келди.
— Абыстың калажынан
Аба-јыш артык — деди.
Айыл-јуртын эбире
Айлана согуп, токтоды.
Чирик, бөкөн чакыга
Чимеркеп туруп токтоды.
Сайлап алган кузугын
Сары бееле јетирди.
Албаты-јонгс кайкалга
Айуның балазын экелди.
Туудан түшкен кижиде,
Тубаны јон уткыды.

Алган үйи, балдары
Адын түрген буулады.
Айунын балазын көргүлөп,
Алан туруп кайкашты:
— Энези кайда мынын? — деп,
Эбире улус сурашты.
Каруузын бачым жандырбай,
Кангазын Туба чукчыды.
Кату кебин тартынып,
Кайа көрүп унчукты:
— Андап-куштап аларга
Азый одуума токтогом,
Тоорчогочты! соготон
Токпогымды јоктогом.
Айры мөштө баштыгым
Алайын дезем, јок туру.
Алдынан өрө шыказам,
Айу маадыр отуры.
Ачынганым мзайлу деер —
Айагымды чачтым ла.
Атпак агаш алала,
Айуны ээчий чыктым ла.
Күжүп туруп таңманы
Күн ашканча сүстим ле.
Айры сайын туйуктап,
Ай чыкканча сүрдим ле.
Онойып ла турганчам,
Огурала, учеерди!
Одуума келип тўжеле,
Ончо бойы быжеерди.
Бойым тўжүп келеле,
Божогонун сестим ле.

¹ Тоорчок — тубалап кузук.

Быжып калган таңманы
Бычагымла кестим ле.
Ай ажыра айу јип,
Айа тартып, тургустым...
Калганчы катап казыла
Кара-Торбокто кустым.
Бала-барка көрзин деп,
Балазын кожо экелдим... —
Улус ого бүтсин деп,
Улай-улай кегирди.
Колтуктап, улус айлына
Кийдирзин деп сакыды.
Адынан түшпей, улуска
Јайзангы келзин деп јакыды.
Элчи эдип Табыга
Эмегенин аткарды.
Төрөгөндөрин күндүлеп,
Төрт конокко јыргады.
Таң алдында Тубага
Табынын улузы јеттилер.
— Алу-кишти экел деп,
Акыбыс айткан — дештилер.
Туба—торт ло којойым:
Туулактан турбай көөрөди:
Колтыкчыны угала,
Колын берип, көрбөди.
Јаңыртыкка чыгала,
Јайзангы сөгөт байлабай.
Элчилерге айдынат:
—Эм барбазым, бойым бай!
Табы јайзангнын кулына:
— Таарың тут! — деп адылды.
Терелерин јайзанга
Тербезенге бергендий таштады.

Калтырууш камга төлүзін
Кара кишле төлөди.
Таарлар сайын киш таштап,
Там Тубабыс көөрөди.
Эликтин эдин кайнадып,
Эбире јонды кычырды.
Кожо андаган орусла
Коштой туулакка отурды.
Ийнегинин сүдиле
Иванакты эзиртти.
Иргеезинен ийт ичти,
Улаазынан уй ичти.
Јаан эзирик Иванак:
— Јанадым — деп мойношты.
Јаткан јонло айрылып,
Улалуга атанды.
Эки најы айрылып,
Эзенде андаарга јөптөшти.
Энгир кирип койылды,
Айылчызын Туба үйдешти:
— Түбектү өйдин алдына
Түшпей јүрүп, ойто кел,
Тайгага күзиле андаарга
Тарыны јакшы көп экел...
Кара тайдын тибирти
Караңуйда торгулды.
Карыгып Туба турала,
Кайра айлына бурылды.
Төрдөги балдарына
Төжөккө коштой отурды.
Уур үшкүрип, учында
Уулдарына унчукты:
— Өйлөр кату, күндер күч...
Өзөристи кем билер?

Өзөк жерден качатан
Ой келиптир, көөркийлер...
Улалуда табыш көп,
Учурын сндоп болбодым.
Кызылдар, актар согушта...
Чын кемзинде — билбедим.
Кызылдар, актар кырышкай,
Кызылы, агы керек пе?
Кырса болуп кириште,
Кыстадарын — бериште.
Тебижерге ологро
Телекей тапчы болгон бо?
Кызыл, агы жогынан
Өскө өңдү жүрбес пе?
Амыр жатса, ан чылап,
Арка жерге не кирер?
Аргазы жок кижинин
Айлын жуулап, кем келер?
Төлүлерис божогон,
Төжөккө кыйын жадарыс.
Акыр, болор. Токтогой...
Андап эрте барарыс...
Күски энирдин салкыны
Күүлөп турды иргеде.
Уйкузы келбейт Тубанын,
Күчүк ийди үргенде.
Карангуй түнде кайдаар да
Кандый да улус өткүлөйт.
Жеткер сескен немедий,
Жердин көкси түнкүлдейт...

ОН БЕЖИНЧИ ЈАНГАР

СОВЕТТЕР КЕРЕГИНДЕ СОЛУН

Турлулар сайын Алтайга
Тургуза солун јетти:
— Собурылган Алтайга
Совет јанг келген — дешти.
— Учуры кандый јанг болгон? —
Улус јуулып, шўўштилиер.
Укаалу деген байларды
Уездке ўйдештилиер.
— Учы-тўбин јетире
Угуп келзин — дештилиер.
Эрмек блаажып, учында
Эки кўн кериштилиер.
Алты конып, элчилер
Аттарынан тўштилиер.
— Деремнеде эмеендер
Текши болор! — дештилиер. —
— Очоктонг ала ончозы
Обчий болор, уктаар ба?
Бий улустын ўйлери

Бийттү Тубала уйуктаар ба?
Тере тонду комиссар
Тербезенди бий эдер.
Тегин јалку кижини
Темиксин деп, кул эдер.
Эки-јаңыс малаарды
Эткө айдап апарар.
Кой-эчкиирди сойоло,
Коммунисттерди азыраар.
«Советке малды бергенче,
Сойор керек!» — дештилер.
Эки-јаңысты сойгылап,
Эт јип, түймештилер.
Кегиргилеп, кускулап,
Кере тўшке јигилейт.
«Тудуп экел, сой!» — дежип,
Тубаны малга ийгилейт.
А Тубага не болзын —
Тудар болзо, тудар ла,
Тегин малдың терезин
Тескери сойо тартар ла.
Јаңыс уйын сойоло,
Јадындап туруп јип алган.
Кадып калган терезин
Картошкого толыган.
Јурт улуска мал сойып,
Јуудан Туба кайыгат.
Мал соготон чотпоры
Мандайга тийип, кайдыгат.
«Канга шылтай ичее» — деп,
Камдар кайдан јуулгылайт?
Байрам ошкош јыргалда
Байлары кожо јуткылайт.
Јарым айдың бажында

Јаткан улус түреди,
Укту байлар макатып,
Улусты шоодып үрети:
— Калбакту ла болзогор,
Каммуна слерди азыраар.
Камиссардын складынан
Калаш, байла, табылар.
Јал јогынан улусты
Јалчы эдип алгылайт.
— Казы-карта кайда? — деп,
Каткызынан талгылайт. —
— Колыгардан күлүйле,
Коммунага јуунадар.
Кызыл тынаар јеткенче
Кызылдар слерди кулданар.
Туйук санаа Тубаны
Туй курчады, канайдар?
Иванак болгон болзо чы...
Санаазын кемге айдар?..
...Самтар тонду Иванак
Санаага кирбес түбекте:
Улус учун туружып,
Учында эм түрмеде...
Башка батпас суракты
Бабачактан угар ба?
Баратан јолдын јенгилин
Бай улустан сураар ба?
Иванак болгон болзо чы,
Јартын айдып бергей эт.
Кандый јангы корыырын
Ол тужында билгей эт.

ОН АЛТЫНЧЫ ЈАНГАР

БАНДА

Аттар... Аттар... Учы јок.
Мылтыкту казыр улустар.
Тунгак ачу кыйгылар...
Туйгак тепкен јаландар.
Советтер туткан јурттарга
Согулта эдип тургулайт.
Тере курткалу улусты
Терекке бууй тарткылайт.
Корон соокто айдаткан
Комиссарлар көжүгей.
«Күлүктерин» баштаган
Күлер јүстү Түжүмей.
Калыктын каны төгүлгей —
Карательдин кан јолы.
Карагуй бандит Түжүмей
Карман¹ бийдин он колы.
Касталганду јол јылжыр,
Јүгүрүк аттар канатту.
Јайзаннын уулы — командир,

¹Карман — бандиттердин бийи.

Јалпыраган черүлү.
Сары-Кокшо өзөкти
Сабап, магы жайылган.
Самтар Туба күлүкти
— Сананып көр... — деп жакыган.
Туйук санаалу Тубанын
Тудунатан жери жок.
Алтайды баштайтан жайзанга
Айдатан онын сөзи жок.
Эки күнге сананып,
Эдиреди эр Туба.
Узун туйук сагыштын
Учына чыкпаган эмдиге.
Ал сагышта Тубаны
Айдап уулдар экелген.
— Командирдин алдына
Каруузын бер! — деп айдышкан.
Табынын уулы танкылап,
Тамагын спиртле изиткен.
Талтайа базып турала,
Табыланып сураган:
«Кара-Корум ла кызылдар —
Кажызына кирерин?
Бисти ээчип, жуулашсан,
Бир органы берерим.
Кызылдарды кырала,
Кыйынынан жадарыс.
Орус кааннын колынан
Орден алып, жанарыс....
Ортозына кысталзан,
Огыбыстан өлөрүн,
Онбос жараш жүрүмди
Ол Алтайдан көрөрүн...
Туба турды унчукпай,

Тумчугын жеңиле жышты.
Туруп неме болбосто,
Туткуланып, унчукты:
— Актын жыдазы арканда,
Кызылдын жыдазы кыйманда.
Актарды ээчий кызылдар,
Кызылдарды ээчий актар...
Кажызы ла мылтыкту,
Кажызы ла бек жанду...
Кызыл болуп бий болорым ба,
Ак бололо, бай болорым ба?
Улус билбес табыш көп,
Учуры онын незинде?
Кызылдын, актын жаңы көп,
Чыны олордын кемзинде?..
Телкем жаткан телекей
Тебинерге тапчы ба?
Тенек, билбес кижини
Тектерери узак па?
Жайзаңнын уулы Тубанын
Жардына таптап тектерет.
— Јүрүмин жараш болор! — деп,
Јүзине спиртле кегирет:
— Командир кижн бичикчи,
Кара јонго болушпай.
Тубадый јокту кижиге
Туза болзын деп турбай...
Беш баланнын јүрүми
Бешадардын огында.
Аргалу, жеңил јүрүмди
Алтай ок кижн берер...
Кара јонды Арасей ,
Канча јылга кыстаган.
Алтайысты кызылдар

Айылзынарга сананган.
Туйуксынба, тур өрө!
Тудатан немен — бешадар.
Корузы јок јурттың көр,
Корум-ташта — кызылдар!...
Кара-Корумның уулдары,
Кайра јана баспагар.
Алтай ару болгончо,
Ат тискинин салбагар.
Алтайларга — Кан Алтай!
Кызылдарга — кызу ок...
Кан акпактан кан аккай —
Кайра базар јолыс јок!
Алаатыган Тубаны
Аптап, күлүк кокурлайт.
— Кожулбазан, эмди ле —
Корголјын ок! — деп коркыдат.
Маузерин суурала,
Мандайына түртүрет.
Сопокторы чыкырап,
Совет јанга түкүрет.
Оозы јытту бандитти
Обозына аткарат.
— Тургуза ла Тубага
Тулуп бер! — деп јакарат. —
Сары јүдек беезине
Салам эмес, сула бер.
Обозтың јааны укпаза,
Оозына јакшы туда бер!
Сары Тубаның бойына
Самогонка уругар.
Јарым сагат бажында
Јакылтамды угугар!..

ОН ЈЕТИНЧИ ЈАҢАР

УЛАЛУГА «ТАБАРГАНЫ»

— Ура! — дежип, бандиттер
Улалуга табарды,
Туй тозынды бурладып,
Туба кожо алгырды.
Талдама ла ат болзын —
Тактика да керек јок.
Тамакта ла ўн болзын —
Талант, сагыш керек јок.
Јенў алары неме бе —
Јеерен аттар јўгўрўк.
Улдажары неме бе —
Уулдар бўгўн эзирик.
Улалуның оромын
Орой курчап алгылайт.
Тенегине салдырып,
Тенгери дўн аткылайт!
Коркыган јонның эжигин
Кодоро тартып киргилейт.
— Партизандар кайда? — деп,

Бабушкаларга кизирейт.
Калангы уулдар таралжып,
Калчынгдажып тургулайт.
— Кадыттарын кайда? — деп,
Кампанияга жуулгылайт...
...Тул келиннин столында —
Туладан келген самовар.
Бакпырлаза,¹ ичетен
Бадьязында сыра бар.
Көзнөктөри бектүлү,
Көжөгөзи чечектү.
Төрдө Темдек — «генерал»,
Төбөзінде чачакту.
Темир жолды жакалай —
Темдек планын тургусты —
Јаш-Турага јетсе ле,
Јалмай берер кызылды.
Темдектин тенек планына
Туйкайын Туба каткырат.
Какайдын эдин келинге:
— Кайнадий — деп, јакарат.
Половикти түре тееп,
Болуштотты тургузат.
Опту-јиптү келинди
Он тизеге отурзат.
Колтугынан кычкайлап,
Кокурлажып, сертежет.
Курты кайнап, кыстардын
Кузугынан чертижет.
Тере штаны кыјырап,
Тегеленип бийелейт.

¹ Бакпырлаза — јүдезе.

Кей Тубабыс калагы —
Келиндерди мекелейт:
— Сары чачту кадыдак,
Санаам саа калтыр аа.
Кара-Кокшо алтайда
Кара киштер толтыра.
Омскаяга једеле,
Орден алып келерим.
Тобоковтын катынын
Тонын сыйлап берерим.
Сары-Кокшо алтайда
Сарјузавод тударым.
Пасакалу болаалзам,
Бай болгоным угарын.
Өрөги жамым јөп берзе,
Өргөө тудуп берерим...
Орус тилим кажылык,
Је ойноштоорын билерим.
Колмылтыкту бойымнан
Коркыбагар, келиндер.
Тобоковтый байларды
Тоноп јүргем — билигер.
Келиндерле сертежип,
Кейленип јүрген мен эдим.
Тегин јерге коркыбаар,
Темдек меге бий беде?
Калаштан эткен кабакты
Канайып ичет болбогой?
Каткы эдип, калбаны
Канайып јибейт болбогой?
Тулку, семис колбаса
Тул келиннин столында
Јаңар чөйип, јыргабай —
«Јаң» Тубанын колында.

Тала аякта сыраның
Татузын не деп айдарың.
Миндү курсак ичеле,
«Милай» дебей кайдарың?
Кижиле болзо болотон,
Киш-алузы керек бет.
Турумкай ла эр болзын —
Тубазы онын керек бет.
Тул келиннинг журтына
Тубадан артык кем керек?
Тобоковтын катынын
Тоны бүгүн не керек?
...Таң адарга жетпеди,
Табыш-адыш угулды.
Тургуза ла јеринен
Туба тура жүгүрди.
Партизанның кыйгызы
Паратадан угулат!
Мылтыктардын атканы
Улалуга торгулат.
Оштүлөргө кожулган —
Оч болорын ундыба.
Тере штанын бедиреп,
Терлей берди эр Туба.
Бедиренип турала,
Печкеге түртүп, түкүрди.
Шакпырап эм турала,
Шалдан качып жүгүрди.
Эмеген дезе крестенип,
Эжигин бектеп ийди.
Јартаңдап жүрген Тубаның
Јалмажына ок тийди.
Сары беезин шыйдамдап,
Сайдысты өрө мантатты.

Туралардан ыш чыкты,
Тубаны ээчий таң атты...
ЧОН отрядтар Тубаны
Чойды өрө сүрүшти.
— Чоң колыска ол кирбей,
Чортко барар ба? — дешти.
Туман јерге тўже берт...
Туулардан нени угарың?
Туйук јышка кирзе ле,
Тубаны канай тударың?

ОН СЕГИЗИНЧИ ЈАНГАР

ТУН

Аттар... Аттар... Учы јок.
Мылтыкту казыр улустар.
Ачу, тунгак кыйгылар,
Аайлап болбос солундар...
Касталганду јол јылжыр,
Јүгүрүк аттар канатту,
Јайзаннын уулы командир,
Јалыраган черүлү.
Кыскылтым чөлдин түбине
Кызарып кан тартылды.
Канатту аттар киштежип,
Карангуй јаар чурады!..
Мантада берген улустын
Кийнинен баргаа јайканат.
Јиит уулдардын јолында
Мечиртке онтоп, айланат.
Учы билдирбес чөл тымык,
Аттарды ээчий табыш јок...
Касталганду јол тымык,

Иит уулдардан эзен јок.
Ак көбүктү талайлар,
Аттарына суу бербегер!
Тилинишкен тайгалар,
Тискининен тудугар!
Јүүлгек темир јыдала
Јүрекке сайып, не јүрүм?
Јүзүн укту јондордон
Јүзин сугуп, не јүрүм?..
Јайзаннын жаңы јаскалчык,
Болорын ба көдүрип?
Бойы күйген јалбышты
Болорын ба өчүрип?
Јендиртип билбес черү бар,
Једерин бе сүрүжип?
Јер үстинде Ленин бар,
Јенерин бе јен түрүп?

* * *

Алдамыш Туба јастырган,
Айлы-јуртын ундыды.
Кыргыш тутпаган колына
Кылыш-јыда тудунды.
Кырлу эски мылтыгын
Кыйа тудуп, јүктенди.
Сары беезин туйладып,
Советти базарга сананды.
Келиндерле ойноштоп,
Келер ойди сакыбайт.
Кызылдарла јуулажып,
Кызыл тынын сананбайт.
Көдүртке ады шыйтылдап,
Көп јолдорды јолдоды.
Јаргак штаны кылырап,

«Јаң тургузып» сал јўрди.
Туба тойу, Туба ток,
Тузалу нени айдарың?
Туда берзе — тумчук јок
Тубадан нени аларың?
Сары беениң туйгагы
Совет јаңды базар ба?
Јарды тежик Тубаның
«Јаңын» улус билер бе?

ОН ТОГУЗЫНЧЫ ЛАҢАР

КЫШКЫ ДЕРЕМНЕ

Шуурыган кар... тайгалар.
Шуулаган тас кайалар.
Соокко тонгон улустар...
Согулышкан мылтыктар...
Шыралап калган көп аттар,
Шынгырашкан үзени.
Ажузы жок кырландар...
Айдын ачык төбөзи.
— Туругар, уулдар, токтогор!
Туштаган журтка конорыс.
Отурбай, мылтык октогор,
Ончолорын тоноорыс! —
Жайзаннын уулы жайылып,
Жакылта берет улуска:
— Жылу журтка жылынып,
Жыргайлыктар — жол кыска!
Кызыл марал келиндер,
Кыстар слерге келижер.
Амыраарыс, күлүктөр,

Аракы көп — једижер.
Шуурган... шуурган... деремне.
Шуулаган кар... алаа јер.
Ээнзиреп калган эжикте
Эзирик, калју бандиттер.
Туттурган улустын оозында
Туйлаак аттын сулугы.
Тулку, бөкө колдордо
Тул келиннин тулугы.
Оттор... оттор... туралар.
Өштүлердин бийези.
Балбайган чой сопоктор,
Бандиттин эзирик јүзи!
Паратада буумјыда —
Партизаннын энези.
Бала-кыстын төжинде —
Бандиттин канду јыдазы.
Шуурган... шуурган... деремне,
Шуулаган кар... алаа јер.
Боочызы бийик тайгалар,
Болушты јонго беригер!
Элбек јышту тайгалар,
Энелерди јажырзан!
Алтайдын түрген суулары,
Адылган канды токтотсон!..
...Јебеелү кайыр туулардан
Једижетен болуш јок.
Шырада јаткан кижинин
Шырказында — ок.

Туба, Туба, Тубачак,
Туруп нени санандын?
Туткан јөөжөн ычкынып,
Тууларга не көрөдин?

Сары беенди токтодып,
Санаага не салдырдын?
Камчы сабын кемирип,
Кайа неге көрөдин?
Жайзан уулдын жөөжөзін
Жастанарга кату ба?
Адыжып тапкан курсагын
Алама-шикир тату ба?
Жүрген калас жүрүмин
Жүрегине тийди бе?
Келиндердин сыразы
Кејиринди кести бе?
Көкси канду Алтайдын
Көзине не көрөдин?
Көп коркушту жолдорды
Көрүнбей канай өдөдин?
Күркүреп аккан сууларды
Күүнзебей не кечедин?
Менчиркеген адынды
Мендебей не минедин?
Жүрүми кату улустын
Жүзине не көрбөйдин?
Кайнаган канча суракка
Каруузын не бербейдин?
Кайа көрүп кунукпа —
Калыктын каны кийинде.
Жакшы жүрүм сураба —
Жайзаннын уулы житкенде.
Туба, Туба, Тубачак,
Туруп нени санандын?
Жайзаннын жаңы жаскалчак,
Жажынып кайда барарын?..

Күнүн сайын пушкарлар
 Күркүрей берди Бадышта.
 Байкалдан бери партизан...
 Бастыра Сибирь жалбышта.
 Уралдан бери чөлдөрдө
 «Ура!» кыйгы торгулат.
 Командующий Фрунзенин
 Командазы угулат.
 Колчакта эм уйку жок:
 Качар керек эмдештен.
 Алтынду¹ вагондорды
 Аткараар керек эмештен.
 Чуй ичиле чубажып,
 Чуркурап актар качкылайт.
 Бот, бирүзин көрөөлик:
 Боро айгырлу поручик.
 Ордендү, эрин сагалду...
 Офицер эмес — огурчик².
 Бир тужында јеринде
 Бийик јанду дворянин.
 Партизандардан качып,
 Бараткан јери — Харбин.
 Томский губернияда
 Тоноп ло јүрген кирези:
 Апараткан немези —
 Абыстын алтын крезе.
 Ару штандар ортодо
 Аристократический колпак,

¹ Алтын вагондор — ол тушта государствонын бастыра алтыны Колчактын колында болгон. Онон оны партизандар блаап алган.

² Огурчик — тоң өткүрө јаранган кижини орустап анайда айдар.

Алтын јүстүк, медальон,
Алтындап койгон калбак,
Такаанын јумы, корсет,
Татап калган сулук.
Талдап тоноп алганы —
Дамский кара чулук.
Канчаны бууп, атканын
Билбезигер слер.
Бүдүжине көрүгөр:
Российский офицер!
Бир колында камчы —
Бир колында калач.
Алтайды колго туткан
Акгвардейский палач.
Петербургтан ала
Бандиттерди јууган.
Перчаткалу колыла,
Партизанды бууган.
Төөдий тенек улусты
Төгүндеери күч беdi.
Тубадый ла немени
Тукурары күч беdi.

ЛИРМЕЗИНЧИ ЈАНГАР

КЫЗЫЛДАР

Корум-Таштан кызылдар
Колоннала келип јат.
Сабы узун маанылар
Салкынга ойноп келип јат.
Таныш эмес кожонго
Тайганын суузы бийеде,
Калын тозын толголот
Кал черўнинг кийнинде.
Тенкейишкен чолмондор
Тер бўркеген магдайда.
Бойдон-бойдон јиит уулдар —
Большевиктер Алтайда.
Ончозы тўнгей кийимдў,
Ангыланган кижии јок,
Ончозы тўнгей алтамду,
Артык јанду кижии јок.
Туба оморды кўрўлў,
Тура калды ајыктап,
Кенейте туура секирип,
Кайра качты јылгаштап.

Кал черўни ајыктап,
Качкындар туруп јөптөшти.
Тегенектер ажыра тееркежип,
— Тербезендер! — деп айдышты,
Тымык-тымык эбире,
Тыныш буулып бадышпайт.
Колын јангып, улуска
Којойымнын уулы јакарат...

* * *

Јўске чырыш тартылып,
Јўрўм артап та калгай.
Јўректин ачу сызын
Токунаткан Алтай.
Араайынан чайпалган
Ару, тымык көлдөри —
Көпөгөш кару јеристин
Көксине көргөн көстөри.
Јўүлгек тужын өдөр,
Јўрўмин сенин ачу.
Је качан да јериннин
Јўреги сеге ачык.
Аркада ойгор мөштөри
Араайын шуулап берер.
Балага бодоп, салкыны
Бажынды сыймап ийер.
— Јўрўмнен чөкөбө! — деп,
Јўс куштары кожондоор.
Јўрегинди көкүдип,
Јўзинде канын ойнодор.

* * *

Туманду јерин ајыктап,
Туба јолдо отурат.
Туулар, јаландар ўстиле

Турналар ўни торгулат.
Таныш жерлер... Катап ла
Тайгада куштар сыылайт.
Турлузын ыраактан көрөлө,
Туба неге де ыйлайт...
Бандиттерди каргап,
Балдарын эске алат.
Туйук жышты аралап,
Туба жанып барадат.
Барып жаткан Тубага
Бандиттин огы жетпес.
Тынчу жышта жолдорын
Тынду неме билбес.
Жажыган онын жерлерин
Жаңыс ла бийик ай көргөн.
Түбектен чыккан Тубага
Түнде жаңыс түлкү үрген.
Je жеринге сен мендебе!
Лежеелү журтыннын орды жок...
Жүрүмин билген үйинин
Жүрегинде — ок.
Беш балдарын жергелей
Уйуктап калган жажына.
Сени истеген бандиттер
Үлдүле чапкан бажына.
Чадыр айлыга жедерге
Чалынга тегин өттин.
Жажыл бүрлү тайгала
Жажынып, темей өттин!..

ЛИРМЕ БИРИНЧИ ЛАҢАР

ИВАНАК

— Эй, кемигер мында Туба? —
Эжикте каруулчык. —
Тастандабай капшай
Таскактан бери чык!
Колдорунг — кайра. Марш!
Командир алдырган.
Караңуй эжик. Бозого.
Төрдө Иван отурган.
Ылу тура. Стол.
Ыманагын — кезер.
Јалкын ошкош көстү.
Јалмажында маузер.
Туруп келеле, Тубаны
Түда берди:
— Сурок!¹

¹ Сурок — тарбаган. Мында Иванак Тубаны неме он-
добогоны учун анга түңейлейт.

Тургуза тартала, айтты:
— Онызы сеге урок!
Сен ээчиген немелер:
Серебренников, Темдек...
Бийлердин јанын корыган,
Билерин бе, тенек?
Туба туруп келеле,
Кыйгырып ийди: — Нөкөр!
Буруумды бойым билерим,
Бу колдорыма көр:
Сары-Кокшонын чааназы —
Самынла да јунулбас.
Сен билерин јүрүмим...
Өл тө калзам, ундылбас.
Инородец деп айттырып,
Ийттен ары көрдүргем.
Бозогодон өтпөйтөн
Бойымды кем көдүрген?
Јебрен јангу бойымды
Јеримде кем истеген?
Алтай адым јоголтып,
Абыстар не крестеген?
Колымнан блаажып аларга
Кожойым не эзирткен?
Багај керек этпеген
Балдарым не кестирткен?
Өскөлөбө мени —
Өштүүмди эм билерим.
Ат, үлдү де бербезен,
Актарга мен једерим!
— Эш ле неме билбеген,
Э-эх, сени, карындаш.
Мылтык-јепсел јанынан
Комиссарла куучындаш.

Кобуразын түзедип,
Комиссарды алдырды.
Чала-была алтайлап,
Чаазынга көрүп, жакарды:
— Комиссар Маскайкин! —
(Иванның үни күркет) —
Дубинадый Тубаны
Думать эдерге үрет!
Большевистский партиянын
Политикасын билзин.
Мойножо берзе, күрүмди
Мойнынан мөшкө илзин.
Көңдөй төңөш бажына
Көп идеялар толзын.
Туба ончозын ондозын,
Турумкай жуучыл болзын...
Туйуксынба, комиссар,
Тубаны жакшы билерим.
Тыкпа башту Туба учун
Тынымды да берерим...
Жакылтам ол ло, комиссар.
Жат уйукта, орын — бот.
Эрмек-куучын божогон,
Эртен тура поход...
Тымык-тымык энгир...
Тызырап, оттор күйгилейт.
Мөш өткүрө жылдыстар
Тенгериден көргүлөйт.
Уйуктап жаткан улустан
Сөөгин эртен кем салар?
Тубанын туйук көксинде
Мун жылдыстый санаалар...

Актардын тоножынан
 Амырай берди јон.
 Коркып калган улусты
 Корыган черү ЧОН¹.
 Туй ла эки ай өткөн —
 Туба кызыл черүчи.
 Эликтый чек базытту,
 Эң баштапкы кайучы.
 Көк чолмонду шлемди
 Көңкөрө кийген эр.
 Телекейлик буржуй ла
 Темдекке Туба једер!
 Туулу јебрен јеринен
 Туруп келген кезер.
 Колындагы үлдүлө
 Колчактын мойнын кезер.
 Эрлү атка минзе,
 Эрдин сыны сергек.
 Бойын кижн билгени—
 Политический керек.
 Саай-саай басканда,
 Солдат эмес — командир.
 Комиссар Маскайкинле
 Санаазы уулдын эмди бир.
 Калапту эрдин алдында —
 Качан да барбзган јол.
 Телекейлик буржуйга
 Тегиндү турбаган ол!
 Јетире бичик билбегей,
 Је ол түнгей ле дипломат —

¹ ЧОН — бандиттерди јоголторына чыгарылган аңылу частьтар.

Булгалыжы јогынан
Буржуйларды јыга ат.
Эбиртип, шўўнип билбегей,
Је эн санаалу философ —
Љлбёскё турган болзон,
Љштўлерди озо сок!
Озолоп џштўни јенерде,
Озогы јўрўм, џл!
Бастыра ла јўрўмнин
Философиязы ол.
Бешадарлу јоктулар
Беш талага кўрўнген.
Революция Тубаны
Телекейге кўдўрген.

* * *

Чуй трагында деремне.
Чуркураган калык-јон.
Чураназын ойнодып,
ЧОН отрядтар токтогон.
Јурт улузы јыргалда:
Јуучылдар јайым экелген.
Каргандар сыны јенилген,
Келиндери кееркеген.
Турлулар сайын Тубабыс
Јызырада мантадат.
Сары беенин куйругы
Салкынга ойноп барадат.
Ады јарлу байларла
Арыбай Туба уружат.
Совет јанды тургузып,
Солдат бойы туружат.
Бастыра бойы портупей.
Базыдын мынын кандый деер.

Чыт ла эткен сопоктын
Чыкыруужын кандый деер.
Тенериге сүзүлген
Тенкейген шлемнинг јаражын!
Тегине ле жүргенде,
Деремнеле барыжын!
Келиндердин жүреги
Кејирине согулат.
Кенете көрүп ийеле,
Кемзинижип, уйалат...
Көзнөктөг көөркийлер
Көжөгө ажыра көргүлейт.
Деремненин балдары
Тубаны ээчип жүргүлейт.
Јайымдалган јерлерде
Јаан байрам келгендий.
Туулардагы јурттарла
Туба тойлоп жүргендий.
Сенек сайын бийелеп,
Селендешпеген тура јок.
Семечкадан ур берип,
Сертешпеген кыстар јок.
Кезедип эмди оморды
Кем бурулаар? Ой андый.
ЧОН отрядта уулдардын
Чон болгоны кандый!
Кобылар сайын јурттарда
Комудаган чурана.
Кожо ойногон келиндер —
Кожондогон турна:
— «Јүректен сүүген көөркийлер
Јүре берер — ачузын!
Кан Алтайда туулар көп,
Канайып ажар ажызун...

Оңдойдон алган шалыбыс
Оңуп калар — ачузын.
Ойноп алган үүрелер
Ойто келбес — ачузын...»
Je jол походко кычырат,
Jon байрамы токтойт,
Эскадронный трубалар
Эрикчелдү ойнойт.
Келиндер, келиндер, кыстар!
Келишпес өйдө сүүдигер...
Калапту жууга уулдарды
Калганчы катап үйдегер.
Маанылардын үстиле
Салкындар күйүп, учуртат.
Револьвердин үниле
Революция кычырат...

ДІРМЕ ЭКИНЧИ JAHAP

ТУБА АКТАРДЫҢ ОДУЗЫНДА

Арысканду тайгага
Аң кыйгызы торгулат.
Ак туманду тайгага
Аркыт өксөп, согулат.
Куугарышкан тууларды
Кускундар акшып эбирет.
Калкалардын чөлинен
Калактажып келгилейт.
Себискендү тайгадан
Сек бедиреп, кууктажат.
Актар өткөн жолдордо
Айланыжып, жуулыжат.
Буурыл-буурыл кайалар
Бурулчыкта тургулайт.
Бурлап жаткан жолдорго
Пулеметтор көргүлейт.
Кайалардын үстиле
Каруулчыктар жүргүлейт.

Туура тўшкен ۆзۆкти
Турнабайдан көргүлейт.
Кудай жанду черўнинг
Куйагын кем де көрбөгөн.
Качкындар жуулган Аркытка
Капчалдан кем де өтпөгөн.
Буурыл башту тайгалар
Буудак болуп тургулайт.
Бурулчыкта жолдорды
Пулеметтор каруулдайт.
Ак черўлер чубалып,
Аркытка кирип бектенет.
Калганчы кўнин сакыылап,
Каан-кудайга иженет.
Кызылдарды кетежип,
Кыстап, жолдо туткулайт.
Кырлу болот жыдазын
Кызыл канла жунгулайт.
Арта тўшкен капчалда
Аркыт онтоп, огурат.
Жалбак ташту кайада
Жамангуш чочып, кыйгырат...

* * *

...Ак туманын ээчидип,
Аркытты төмөн тўн келди.
Апагаш толу чырайлу
Ай бийиктеп, өксөди.
Алтыгы Оймоннон тўн келди...
Ак черўлер уйкуда.
Окыранып аттары
Отоп жүрет кобыда.
Караңгуйды өткүрө
Калка ийттер жүргүлейт.

Аттарын көрүп, унчукпай,
Унаачылар¹ жүргүлөйт.
Ойдыктар сайын кайда ла
Оттор күйүп жалбырайт.
Офицерлер жүрүмгө түкүрип,
Аракыдап жаткылайт.
Кемнинг де курч үнинен
Көнейте тымык кезилет.
Кайуга келген кызылды
Казактар айдап экелет.
Кындагыла токпоктоп,
Кырды төмөн түштилер.
Кандалып калган Тубаны
Карманга айдап келдилер.
Ак кемирчек айылда
Актардын бийи отурат.
— Тургуза ла Тубаны
Летирзин! — деп жакарат.
Кабагын түрө жемирип,
Кангазын Карман ыштадат.
— Канча кижилерде? — деп,
Кайучыны шылулайт.
— Командиреерлердин кем?
Кайда штабы онын? — дейт. —
Кайгородов² келгенин
Калык-жон билер бе? — дейт.
Кандалып калган кайучу
Карамтыгып жайканат.
Кара саалду бандитке
Каруузын кыска жандырат:

¹ Унаачылар — военный кош тарткан улус.

² Кайгородов — есаул, ак бандиттердин командири.

— Каанның чирик ширеезик
Кайгородов тудар ба?
Калык туруп чыгарда,
Кайалар жажыт болор бо?
Кал-черүбис — албаты.
Командири Ленин — дейт. —
Калырабай, жыду ийт,
Өлтүрер болзон, өлтүр! — дейт.
Калганчы сөзин айдала,
Карманга көрүп каткырат.
— Кажатка апар атсын! — деп,
Карман туруп жакарат.
Лайнаган чылап, Аркыт суу
Жаратка өксөп согулат.
Лалбак ташту кайада
Ламангуш чочып кыйгырат..
Кара-Корумнын бандиди
Кайучыны айдап барадат.
Кумакту жаратка жеделе,
— Кудайга бажыр! — деп айдат.
Жаратка коштой чыйкылдап,
Жарганаттар согулды.
Ак бандит эм алаңзып,
Атпай неге токтоды?
— Уксаң, Туба, Ленин кем? —
Учында бандит сурады. —
Угы-төзи онын кем? —
Угарга сөзин сакыды.
Суракты Туба угала,
Сууга жетпей бурылды.
— Онызы сеге не керек? —
Ойто Туба сурады.
Бандиттин бүркү чырайым
База катап шиндеди.

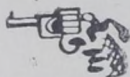
Бандит те болзо, башту деп.
Баатыр Туба иженди.
Туйук кату санаазын
Туба туура таштады.
Башчы кем ол болгонун
Бажынан ала баштады...
Тубанын сөзиле ол
Турумкай болуп бүдүптир.
Локтулар учун тартыжып.
Лотконду жолдор өдүптир.
Күн көргүскен башчыбыс
Күзен сөөктү бүдүптир.
Күзеенин кара жыжында
Кузук та соккон ол эмтир
Онон ары бандитке
Онын сүрин журады.
Айдып турган сөстөри
Бойына да жарады:
— Жастыра жолдо тужымда
Жаш-Турага алдырган.
«Бандиттерди жоголт» — деп,
Башчы меге жакарган.
«Кижиге кижин кул болбос,
Кинчек, шыра жоголор» — деген.
«Коммунисттерге кожул» — деп,
Колун берип, үйдеген.
Бандит те болзон, бажынгла
Бастыра жанын сананзан:
Өзөктөр сайын угулган
Өскүстөр ыйын тындазан.
Албатынын шыразын
Башчыбыс чын жураган.
Ол тужында мынайда
Ленин менен сураган:

«Ырызы жок балдардын
Ыйында кем бурулу?
Булгалып калган жүрүмнүн
Алдында кем каруулу?»
Албатыны тоногон
Ак бандиттер бурулу!
Келер жүрүмнүн алдына
Жангыс ла бис каруулу.
Буржуйларга түнөй лө
Пулеметту жедерис...
Ак черүдөн айрылган,
Амнистия сөгө берерис.
Ак-жарыкта Ленинге
Санаазыла кем де жетпеген.
Эзчидип алган черүзин
Эмдиге кем де жөнбеген!
Бандит бажын жайкайла,
— Базыр болбой! — деп турды. —
Бүдүжи онын кандый? — деп,
Бүдүп, ошон сурады.
— Башчыбыстын кебери
Бат бу турган туудый — дейт. —
Көмөлөткөн улусты
Көдүретен кижиге — дейт. —
Бажына онын көрзөн чи,
Ойгорлор ого жедер бе?
Балтырларын көрзөн чи,
Баатырлар оны жөнөбө?
Башчынын улу кеберин
Бастыра жандап журады.
Туба күлүк учында
Туйка бойы мактанды.
Большевистский партиянын
Политказына жетти.

— Карманга тегин кул болбо,
Кача берелик! — деди.
Бажы туман бандиттин
Бастыра меезин булгады.
Бойын Туба айдайла,
Боочыны төмөн ууланды...

* * *

Чөйө труба ойноды.
ЧОН отрядтар жуулгылайт.
Командир ле комиссар
Кирнестеде тургулайт.
Эскадрондор алдына
Эр Тубаны алдырат.
— Приказы чокум кычыр! — деп,
Писарьга Иван јакарат.
Турумкай учун Тубага
Быйанду сөзин айттылар.
ЧОН отрядтын адынан
Чон сопок сыйладылар.
Онон ойто катап ла
Ончозы атка мингилейт.
Эскадронный трубалар
Поход жарлап эткилейт.

ЛИРМЕ ҮЧИНЧИ ЈАНГАР

КАЛГАНЧЫ ТҮН

Тенкейген куйдын түбинде
Тенгери көрүнбес јум турды.
Терелердин үстинде
Түжүмей бандит отурды.
Ок јыландый көзинен
От јалтанып типилдейт.
Јарыткышту эжикте
Јаркын ойноп бийелейт.
Улу Аркыттын табыжын
Унчукпай тыгдап отурды.
Колтукчызы јанында
Комургайдый түс турды.
Куйдын чыкту полына,
Кула чылап, баскындайт.
Качкындардын алдына
Карыкчалду куучындайт:
— Кејим сынду Алтайды
Кезедип эмди болбозын.

Кайыш курлу улустын
Канын төгүп болбозын.
Камчы сынду Алтайга
Канча эрлер жыгылды.
Кайыш курлу албаты
Кайыжып, бисти таштады.
Кејим сынду Алтайга
Кезерлер бажын көп салды.
Келетен бистин јолыска
Кечире турган јан болды.
Бешадарды јүктенип,
Белим менин јулдалды.
Койрык үлдүм мокорып,
Коногым менин јууктады...
Куучынын ол айтканча,
Куйдын ичи тым болды.
Улустары — турганча,
Удура эрмек айтпады.
Күски күннинг салкыны
Күүлөп турды тежикте,
Узак-узак сананып,
Унчукпады кемзи де.
Казыр јүстү өсаул
Кангазын араай чукчуды.
Карангуйдан таралјып,
Каланы бандит унчукты:
— Аттарыстын тискинин
Алтайдан бура тарталы.
Калкалардын јерине
Качып бистер баралы.
Кара-Төрбөт Алтайга
Капшагайлап једелдер.
Кал черүни ээчидип,
Катап ойто көлелдер...

Төжөктөрдүн үстүндө
Түжүмөй бандит кунугат.
Качкындардын алдына
Катап туруп куучындайт:
Ак боронын туйгагы
Артаганы бу туру.
Ак сүмерлү Алтайга
Артатаным бу туру.
Эрјинемнин туйгагы
Элегени бу туру.
Энедий кин Алтайга
Эрейтеним бу туру.
Каандардын жаңы учун
Каным катап төкпөзим.
Кара-Токой јерине
Качкын болуп барбазым...
Албатынын алдына
Актанып айдар сөзим јок.
Алтайыстан ырада
Апаратан јолым јок...
Чон кўчибис кайылды...
ЧОН отрядтар келип јат.
Себидеги кускундар
Сөктеристи сакып јат...

* * *

Каскактарды тўн курчап,
Кайалардан өңөлөйт..
Өчөмик ай туулардан
Өзөкти көрүп өңдөйөт.
Ар-бүткеннин төжине
Аркыттын суузы согулат.
Карарып турган кайада
Каруулчыктар солунат.

Бандиттердин жолынан
Балалу куштар, аң бурат.
Будактардан бууланып,
Буунып койгон ай турат.
Караңгуйды өткүрө
Кадын бажы агарат.
Чочыдулу тайгала
ЧОН отрядтар барадат.
Туйук кара тайгала
Туба жолды көргүзөт.
Жунмалардын жолыла
Жуучылдарды өткүрөт.
Амырап эмеш аларга
Аттарынан түшкилейт.
Бандиттерди базала,
Баратан жолун шүүшкилейт...
Карлу тайгада тонгылап,
Картаны жайып, көргүлөйт.
Жарыкта ончо жоктуны
Жайымдаарга жүткүлөйт...
Бешадарлу жуучылдар
Беш талага көргүлөйт...
Жаламанның бажынан
Жайымга салют бергилөйт.

ЛИРМЕ ТӨРТИНЧИ ЛАНГАР

У Ч Ы

Мантап бараткан
Аттар ла аттар...
Мандайда оттый
Чолмонду күлүктер.
— Сагыгар, сагыгар,
Сагыгар, нөкөрлөр!
Je сагыбай бисти
Мантада бердилер...
Түн ле кирзе,
Трубачтар жаратта
Түймежип, трубазын
Чөйө тарткылайт.
Juучыл маанылар
Ўстинде шуулажат,
Juучылдар оморды
Ээчиде баргылайт.
Кажы ла түнде
Өйди озолоп,
Кайыр каскактан

Мендештү тұшкилейт.
Кажы ла тўнде
Јуучылдар кожондоп,
Кадыннын тўрген
Толкузын кечкилейт.
Алтын Казык
Айланып келгенче,
Алтан алты
Ороондор өткўлейт.
Көгөргөн ыраак
Ороондор ажыра
Көк талайды
Кечире көргўлейт.
Јебрен Азияны
Ойгозо кожондоп,
Јер торгултып,
Көндўре өткўлейт.
Вьетнамнын кызыган
Кўнине јалдадып,
Јайым учун
Согушта өлгилейт...
Јайымы учун
Јуулашкан јондорло
Јаңыс рядта
Јергелөй барадат.
Карагуй тўнде
Тенисти кечкилеп,
Қарибский талайда
Аттарын сугарат.
Аттар, аттар,
Аттар ла аттар...
Аттырткан маанылар
Устинде элбендейт.
Мантадып бараткан

Јуучылдар кийинен
Ойлордин салкыны
Сүрүжип, једишпейт.
Канатту бараткан
Ол жүгүрүк аттарды
Кайра тудатан
Ийде-күч кайда?
Уур колдордо
Јалкындый үлдүзин
Удура тудатан
Оштүлер кайда?
Аттарын тутпай
Мантада берген
Адалар кебери
Јажына онбос.
Баатыр уулдарлу
Башчыбыс Ильичтин
Баштаган көреги
Јажына токтобос!

БАЖАЛЫКТАР

Баштапкы жаңар	5	Россияда
Экинчи жаңар	8	Петербургта
Үчинчи жаңар	11	Улалуда
Төртүнчи жаңар	14	Туба базарда
Бежинчи жаңар	18	Туба сыралапта
Алтынчы жаңар	21	Түрме
Јетинчи жаңар	25	Туба түрмеде
Сегизинчи жаңар	29	Туба јайымда
Тогузынчы жаңар	34	Туба ла пристав
Онынчы жаңар	39	Туба ла јайзан
Он биринчи жаңар	44	Туба ла кам
Он экинчи жаңар	48	Туба ла абыс
Он үчинчи жаңар	54	Тайгада
Он төртүнчи жаңар	59	Тубанын јанганы
Он бежинчи жаңар	64	Советтер керегинде солун
Он алтынчы жаңар	67	Банда
Он јетинчи жаңар	71	Улалуга «табарганы»
Он сегизинчи жаңар	73	Түн
Он тогузынчы жаңар	79	Кышкы деремне
Јирмезинчи жаңар	84	Кызылдар
Јирме биринчи жаңар	87	Иванак
Јирме экинчи жаңар	94	Туба актардын оузында
Јирме үчинчи жаңар	101	Калганчы түн
Јирме төртүнчи жаңар	105	Учы

Кокышев Лазарь Васильевич

ТУБА

Поэма

На алтайском языке

Редактор В. Т. Самыков. Художественный редактор И. И. Митрофанов. Технический редактор М. Г. Шелепова. Корректоры А. А. Бокконокова, Н. А. Майманова. Сдано в набор 18/IV 1974 г. Подписано к печати 13/VI 1974 г. Формат 70×90 1/32. Усл. п. л. 3,94 Уч-изд. л. 4,28. Бумага типограф. № 2. Тираж 5000 экз. Заказ 1883
АН 13243. Цена 53 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, г. Горно-Алтайск, пр. Коммунистический, 44. Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

53 акча

ГОРНО-АЛТАЙСК 1974